

Валентина КУЗЬМЕНКО,
головний науковий співробітник
Національної школи суддів України,
заслужений юрист України,
суддя Верховного Суду України у відставці

ОКРЕМІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Згідно зі ст.ст. 101, 242, 244 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України психіатрична експертиза в кримінальному процесі належить до числа експертиз, які обов'язково мають бути призначені для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого в тому випадку, коли у кримінальному провадженні є підстави для сумніву, що особа під час вчинення злочину усвідомлювала фактичний характер, суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) та здатна була керувати ними.

Питання призначення психіатричної експертизи (амбулаторної чи стаціонарної) в кримінальному процесі щодо окремих суб'єктів не були чітко визначені у КПК 1960 р., що у свою чергу було предметом активного обговорення серед теоретиків та практиків із зазначенням необхідності їх законодавчого врегулювання¹. Якщо обов'язковість призначення

¹ Див.: *Стахівський С.М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. – К., 2005; *Нор В.Т., Костицкий М.В.* Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. – К., 1985; *Марчак В.Я.* Можливості комплексної судової психолого-психіатричної експертизи для встановлення обмеженої осудності // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. – 2007. – Вип. 385. Правознавство; *Погорецький М.А., Сліпченко В.І.* Складні питання, що виникають при призначенні судово-психіатричної експертизи // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 8; *Сенченко Н.* Поняття та передумови обов'язковості проведення судово-психіатричної експертизи // Юридична Україна. – 2011. – № 12.

психіатричної експертизи для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого за наявності даних, які викликають сумніви щодо його осудності, була передбачена КПК 1960 р. (пункт 3 ст. 76), то норми, яка б дозволяла та регламентувала питання призначення її щодо інших учасників кримінального процесу, Кодекс не містив.

Оскільки у кримінальному провадженні показання свідків і потерпілих є одним із важливих джерел доказів, оцінка якості свідчень учасників кримінального провадження належить до компетенції суду, а фахівці оцінюють їх психічний стан, здатність правильно сприймати обставини, які мають значення для встановлення істини у справі, та їх відтворювати.

Коло питань, що ставляться перед психіатрами щодо потерпілих, є ширшим, ніж щодо свідків, стосовно яких з'ясовується, як правило, питання щодо здатності та можливості за станом психічного здоров'я правильно сприймати та відтворювати події, свідками яких вони були. У зв'язку із цим з'ясовуються питання, чи не страждав свідок на психічне захворювання в період подій, з приводу яких він дає пояснення, чи міг він правильно сприймати зазначені факти та їх відтворювати у своїх поясненнях.

Крім того, щодо потерпілих з'ясовуються питання розуміння характеру та значення дій, вчинених проти них, здатність протистояти таким діям, що має значення для правової оцінки дій підозрюваного чи обвинуваченого.

Разом із тим пункт 3 ч. 1 ст. 69 КПК України 1960 р. містив заборону допитувати як свідків осіб, які згідно з висновком судово-психіатричної експертизи через свої фізичні та психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання щодо них. Але у цьому випадку це було питання факту, оскільки за змістом закону в ньому йдеться про вже наявний висновок судово-психіатричної експертизи, а не про необхідність призначення експертизи.

Що стосується тих суб'єктів кримінального провадження, а саме – свідків, потерпілих, цивільного позивача або відповідача, щодо яких є сумніви у здатності ними правильно сприймати події, адекватно на них реагувати та вірно відтворювати їх у своїх показаннях, то норми КПК 1960 р. не містили ані дозвільних положень, ані процедури призначення як судово-психіатричної, так і психолого-психіатричної експертиз.

Зважаючи на необхідність вирішення цього питання, що виникла на практиці, Верховний Суд України у постанові Пленуму від 30 травня 1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах» роз'яснив, що судово психіатрична експертиза обов'язково призначається щодо особи, яка у зв'язку зі своїми психічними вадами нездатна правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати показання з приводу них (абзац 3 пункту 14 постанови). Судово-психіатрична експертиза у судовому засіданні може мати характер амбулаторного обстеження, якщо питання про її проведення виникло під час судового слідства. Суд може викликати в судове засідання експерта-психіатра для участі у допиті потерпілого, свідка, позивача, відповідача за наявності сумнівів в їх здатності правильно сприймати

події, правильно на них реагувати та вірно відтворювати їх у своїх показаннях. Пленум зазначив, що призначення судово-психіатричної експертизи щодо таких осіб з поміщенням до медичного стаціонарного закладу допускається лише за їх згодою.

Таке роз'яснення Пленуму Верховного Суду України сприяло тому, що на практиці судово-психіатрична експертиза призначалась та проводилась не лише щодо підозрюваного чи обвинуваченого, а й щодо свідка та потерпілого. А теоретиками норма пункту 3 ч. 1 ст. 69 КПК України тлумачилася як імперативна норма, що зумовлює необхідність (обов'язковість) призначення психіатричної експертизи у кримінальному процесі щодо згаданих осіб. Проте така позиція не ґрунтується на законі і погодитись з нею не можна.

Відомості про стан здоров'я особи згідно зі ст. 39 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. становлять таємницю, а за Рішенням Конституційного Суду України від 30 жовтня 1997 р. № 5-ЗП у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г. Устименка) відомості про стан здоров'я також визнаються конфіденційними. Тому виходить, що без законодавчого врегулювання та без згоди особи – учасника кримінального процесу (свідка, потерпілого, цивільного позивача або відповідача) проведення як стаціонарної, так і амбулаторної експертизи, а також допит експерта-психіатра чи психолога щодо психолого-психічного стану здоров'я учасника процесу є неприпустимими.

У новому КПК України 2012 р. означені вище питання не дістали врегулювання, а згадана постанова Пленуму Верховного Суду України залишається чинною, проте не є законом, а має рекомендаційний характер.

Особливий процесуальний порядок призначення експертизи передбачає обов'язкове обмеження конституційних прав і свобод громадян, в тому числі права на недоторканність особи (ст. 29 Конституції України). Тому подібні обмеження при проведенні психіатричної експертизи повинні мати достатньо обґрунтовані фактичні й правові підстави. Призначення такої експертизи повинно:

по-перше, бути обумовленим важливістю обставин, які відомі або можуть бути відомі особі і які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, без чого встановлення істини у справі є ускладненим;

по-друге, мати під собою достатні фактичні підстави, а саме – для критичного ставлення до пояснень особи через наявність обставин, котрі свідчать про особливості поведінки особи, що можуть вказувати на наявність у неї психічних розладів (неадекватна поведінка у побуті, немотивована збудженість, непослідовність і суперечливість пояснень під час кримінального провадження, нерозуміння загальноприйнятих і суспільно визначених категорій, надмірно низький рівень загальноосвітніх знань тощо);

по-третє, наявність інформації про перенесення особою захворювань і травм, що супроводжувались зміною поведінки; інформації про перебуван-

ня особи на обліку у психіатра або про звільнення її від військової служби тощо¹.

Окремі ознаки зазначених явищ або їх сукупність, а також наявність відповідної інформації про особливості психіки будь-кого зі згаданих учасників кримінального провадження можуть стати підставою для призначення психіатричної або психолого-психіатричної експертизи, але у всякому разі її призначення має бути об'єктивно необхідним і чітко регламентуватися кримінальним процесуальним законодавством.

У зв'язку з цим необхідно доповнити ст. 65 КПК України, ч. 2 якої містить перелік осіб, що не можуть бути допитані як свідки, пунктом 11 такого змісту: «Особи, які за медичними даними, що містяться у кримінальному провадженні або надані у судовому засіданні повноважними учасниками кримінального провадження за згодою самого суб'єкта або його опікуна (піклувальника), через свої психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання з приводу них».

Статтю 242 чинного КПК України, у якій наведені підстави призначення експертизи, доцільно доповнити ч. 2 такого змісту: «За наявності сумнівів у здатності потерпілого, свідка, цивільного позивача чи відповідача правильно сприймати події, адекватно на них реагувати та вірно відтворювати їх у своїх показаннях, за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду може бути призначено психіатричну або психолого-психіатричну експертизу (амбулаторну чи стаціонарну). Призначення такої експертизи допускається лише за згодою такої особи або її опікуна чи піклувальника».

Доповнити пунктом аналогічного змісту ст. 244 та ст. 332 КПК України, якими регламентуються питання залучення експерта або проведення експертизи в кримінальному провадженні під час досудового провадження та, відповідно, під час судового розгляду.

А у ст. 46 КПК України з метою забезпечення захисту прав учасників кримінального провадження слід передбачити право захисника на витребування конфіденційної інформації щодо підзахисного за його особистою згодою або згодою його опікуна чи піклувальника.

Законодавче врегулювання питань призначення та проведення психіатричної чи психолого-психіатричної експертиз сприятиме гарантованому захисту прав і свобод учасників кримінального провадження.

КУЗЬМЕНКО В. Деякі питання, що виникають при призначенні психіатричної експертизи у кримінальному процесі.

У статті розглядаються проблемні питання призначення психіатричної експертизи щодо свідків, потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів з

¹ Див.: Експертизи у судовій практиці / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К., 2005.

вадами психіки у кримінальному процесі та йдеться про необхідність їх законодавчого врегулювання з метою забезпечення прав та законних інтересів осіб з вадами психіки.

Ключові слова: вади психіки свідка, потерпілого; підстави призначення психіатричної експертизи; психіатрична експертиза і права людини.

КУЗЬМЕНКО В. Отдельные вопросы, которые возникают при назначении психиатрической экспертизы в уголовном процессе.

В статье подняты проблемные вопросы назначения психиатрической экспертизы в уголовном процессе в отношении свидетелей, потерпевших, гражданских истцов и ответчиков, которые требуют законодательной регламентации с целью обеспечения прав и законных интересов лиц с проблемами психики.

Ключевые слова: свидетели и потерпевшие с проблемной психикой; основания назначения психиатрической экспертизы; психиатрическая экспертиза и права человека.

KUZMENKO V. Some aspects arising from the appointment of a psychiatric expertise in criminal proceedings.

The article emphasizes on some aspects of commission of lunacy towards witnesses, victims, civil claimants and defendants in criminal cases which should be regulated by law in order to ensure rights and interests of persons with problems.

Key words: witnesses and victims with problem psychic; reason appointment psychiatric expertise; psychiatric expertise and human rights.